

Piotr Bojarski

Instytut Północny im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie;

piotr.bojarski@ip.olsztyn.pl • <https://orcid.org/0000-0002-3166-0752>

Zostali na Wschodzie. Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945–1991, tom 1, red. nauk. A. Hlebowicz, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2021, s. 488.

They Stayed in the East. Dictionary of Polish Intelligentsia in the USSR 1945–1991, volume 1, ed. by A. Hlebowicz, Institute of National Remembrance, Warsaw 2021, pages 488

Sie sind im Osten geblieben. Wörterbuch der polnischen Intelligenz in der UdSSR 1945–1991, Band 1, herausgegeben von A. Hlebowicz, Institut des nationalen Gedenkens, Warschau 2021, S. 488.

W minionym roku, staraniem Instytutu Pamięci Narodowej ukazała się niezwykle cenna, dla wszystkich zainteresowanych problematyką społeczności polskiej w ZSRR, publikacja – *Zostali na Wschodzie. Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945–1991* przygotowany pod redakcją Adama Hlebowicza – dyrektora Biura Edukacji Narodowej IPN, historyka, dziennikarza i popularyzatora tematyki odnoszącej się do życia Polaków w ZSRR po 1945 r.¹

Jak zaznaczono we wstępie do słownika, planowane jest wydanie drugiego tomu tej publikacji. W jej powstanie został zaangażowany zespół badaczy i popularyzatorów, będących autorytetami w dziedzinie obecności Polaków w ZSRR po 1945 r. Nieodosobnione są przypadki kiedy osoby tworzące słownik są

¹ W tym samym roku wydano również niezwykle interesujący cykl reportaży A. Hlebowicza pt. *Podróż na Wschód* ukazujący m.in. opis zagłady polskich elit i strat kultury materialnej na Wschodzie. Zob. – A. Hlebowicz, *Podróż na Wschód*, Warszawa 2021, s. 512. W podobnej konwencji utrzymany jest także cykl reportaży Marka Koprowskiego, ze szczególnym uwzględnieniem prześladowań i odbudowy struktur Kościoła Katolickiego, zob. – M.A. Koprowski, *Śmierć za Sienkiewicza. Prześladowania Polaków na Podolu 1918–1991*, Zakrzewo 2015, s. 432.

równocześnie autorami podstawowych publikacji dotyczących wyżej wymienionej problematyki. Niewątpliwie do tego grona zaliczają się Aleksander Srebrakowski i Grzegorz Pełczyński z Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Henryk Stroński z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie².

Zespół przygotowujący słownik liczył 15 osób. W jego składzie znaleźli się nie tylko historycy, ale także dziennikarze, antropolodzy, kulturoznawcy i popularyzatorzy historii byłych ziem wschodnich Rzeczypospolitej.

Zakres terytorialny publikacji jest niezwykle obszerny, ponieważ obejmuje sześć krajów, powstałych w wyniku rozpadu ZSRR, a mianowicie Białoruś, Kazachstan, Litwę, Łotwę, Rosję i Ukrainę. Słownik zawiera siedemdziesiąt osiem biogramów przyporządkowanych do danego kraju i ułożonych alfabetycznie. W omawianym tomie zaprezentowano sylwetki wyłącznie osób nieżyjących, w większości ukształtowanych jeszcze w okresie II Rzeczypospolitej. Postacie kwalifikowano do *Słownika* w oparciu o trzy główne kryteria. Pierwszym z nich było zaangażowanie w krzewienie polskiej kultury, nauki i języka osób, które działały do wybuchu II wojny światowej oraz podczas trwania tego konfliktu i chociaż po wojnie nie mogły kontynuować swojego dzieła, jednak z różnych przyczyn pozostały w ZSRR. Kolejną kategorię stanowiły osoby działające w wyżej wymienionych dziedzinach życia społecznego po 1945 r. Trzecią grupę stanowią osoby, które zostały zakwalifikowane do warstwy inteligencji ze względu na charakter podejmowanych działań, pomimo braku wyższego wykształcenia, którego zdobycie uniemożliwiły im represje sowieckie.

Trafnym posunięciem, świadczącym o wielonarodowości i wielokulturowości dawnych Kresów Wschodnich okazało się umieszczenie na kartach *Słownika* biogramów osób innej narodowości niż polska. Pozostając przed 1939 r., w większości obywatelami Rzeczypospolitej, po 1945 r. osoby te nadal angażowały się w działania na rzecz zachowania i rozwijania polskiej spuścizny kulturowej, naukowej, etc. W gronie tym znaleźli się m.in. Żydzi – Dawid Fajnhauz i Dora Kacnelson, Litwin – Władysław Abramowicz czy Ormianie – ks. Dionizy Kajetanowicz i Samuel Manugiewicz.

Przekrój zawodowy postaci, których sylwetki pojawiają się w publikacji jest niezwykle szeroki. Wiele miejsca poświęcono duchownym, ponieważ to Kościół Katolicki niejednokrotnie stanowił na Wschodzie swoistą opokę polskości. W tym kontekście wymienić należy m.in. kard. Kazimierza Świąłka – postać bardzo istotną

² Do najbardziej znanych publikacji wymienionych autorów zaliczają się m.in.: A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Toruń 2002; H. Stroński, *Wielki Głód a Polacy na Ukrainie*, w: *Hołodomor. Polska. Polskie ofiary 1932–1933*, red. nauk. M. Dworczyk, R. Kuśnierz, Warszawa 2019, s. 150–203; H. Stroński, *Życie religijne ludności polskiej na Ukrainie Sowieckiej w warunkach represji stalinowskich w latach 30*, w: *Świadomość etniczna i kulturalna Polaków na Wschodzie*, red. A. Kuczyński, M. Michalska, Wrocław 2004, s.101–119; *Polscy odkrywcy, badacze i eksploratorzy Syberii oraz Azji Środkowej*, red. G. Pełczyński, Wrocław 2018.

dla Polaków, mieszkających na Polesiu, zesłańca syberyjskiego, w latach 1991–2011 administratora apostolskiego diecezji pińskiej oraz ks. prałata Józefa Obrembskiego – „patriarchę Wileńszczyzny” przez wiele lat działającego na terenie Mejszagoly i okolic.

Kolejna ważna grupa osób ujętych w słowniku to ludzie kultury. Wśród nich nie sposób nie wspomnieć o historyku kultury poecie i tłumaczu Władysławie Abramowiczu, tancerce i choreografce zespołu „Wilia” Zofii Gulewicz, aktorze, śpiewaku operowym i malarzu związanym z Rygą Edmundzie Wesserze czy malarce Annie Krepstul. W słowniku nie mogło zabraknąć także postaci, które już wcześniej zostały przywrócone do zbiorowej pamięci. Jako przykład mogą tutaj posłużyć sylwetki dr. Jerzego Ordy – wybitnego historyka sztuki związanego z Wilnem i Jana Konrada Obsta – historyka, wieloletniego publicysty „Dziennika Wileńskiego”, twórcy Muzeum Adama Mickiewicza w Wilnie³. W opracowaniu nie pominięto również przedstawicieli wolnych zawodów np. lekarzy.

Za niewątpliwy atut publikacji uznać należy wyjątkowo bogaty materiał źródłowy wykorzystany do jej przygotowania. Szczególną uwagę zwraca zwłaszcza pokaźny zasób prasy z lat 1989–2020, zamieszczanych nie tylko w tytułach ukazujących się na Litwie, w Rosji czy na Białorusi, ale także w Estonii, Kirgistanie i Gruzji. Uzupełniono go o gazety poruszające tematykę kresową, wydawane na terenie Polski po 1989 r. W poszukiwaniu literatury czytelnik nie musi od razu sięgać do niezwykle rozbudowanej, choć selektywnej bibliografii, zamieszczonej na końcu słownika. Opracowanie zostało bowiem skonstruowane w taki sposób, że każdy biogram opatrzone literaturą przedmiotu, a jeśli sam bohater pisał to także literaturą podmiotu. Taka konstrukcja publikacji niewątpliwie ułatwia szybkie wyszukanie interesujących czytelnika dodatkowych informacji.

Kolejnym walorem publikacji jest ogromna ilość przekazanej wiedzy. Zwraca uwagę również bardzo przystępny język opracowania, przy jednoczesnym zachowaniu warsztatu naukowego.

Podsumowując, *Zostali na Wschodzie. Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945–1991* to pozycja niezwykle interesująca i bezsprzecznie obowiązkowa dla wszystkich podejmujących problematykę funkcjonowania polskiej społeczności w ZSRR na przestrzeni niemal 50 lat po zakończeniu II wojny światowej. Za uzasadniony uznać należy pomysł stworzenia drugiego tomu publikacji, być może uwzględniającego także osoby jeszcze żyjące. Dzięki *Słownikowi*, losy wielu niesłusznie zapomnianych przedstawicieli mniejszości polskiej w ZSRR zostały przywrócone pamięci.

³ Szerzej o postaciach Jerzego Ordy i Jana Konrada Obsta: *Jerzy Orda – wilnianin z wyboru*, red. W. Piotrowicz, Warszawa 1999; L. Narkowicz, *Jan Konrad Obst (1876–1954), publicysta, wydawca, historyk*, Bydgoszcz 2004; idem, *Życie i spuścizna Jana Obsta*, Wilno 2001.

Charakter słownika niezwykle trafnie oddaje jego opis, przygotowany przez wydawcę, który na zakończenie warto przytoczyć w całości: *Słownik prezentuje sylwetki kapłanów, nauczycieli, naukowców i innych przedstawicieli elit polskich, którzy po 1945 r. pozostali na terenie ZSRS. Jedni nie chcieli, a inni nie mogli osiąść w powojennej Polsce. Podjęli misję przeciwstawiania się sowietyzacji, ocalenia języka, kultury, przechowania wiary. Nie zabiegali o honory, nie liczyli na orderzy czy wyrazy uznania. Niczym żołnierze na straconych placówkach pełnili służbę, nie zważając na jej dramatyczne konsekwencje – więzienia i łagry sowieckie, represje... Niech biogram każdego z nich przyczyni się do zachowania jego ofiary i pracy w pamięci narodu.*